

**JINOYAT TARKIBI ELEMENTLARINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI VA
KVALIFIKATSIYADAGI AHAMIYATI**

Baxtiyorova Muslima Begzod-qizi

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litsey o‘quvchisi.

+998-50-800-77-65. muslimabakhtiyorova73@gmail.com

Turdibekova Sevinch Baxodir qizi

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litsey o‘quvchisi.

+998-95-890-19-08. turdibekovasevinch9@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20594765>

Annotatsiya. Mavzuning dolzarbligi va muammoning qo‘yilishi. Demokratik huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini qurish sharoitida inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan ishonchli himoya qilish sud-huquq islohotlarining bosh mezonidir. Ushbu maqsadga erishish to‘g‘ridan-to‘g‘ri jinoiy qilmishlarni to‘g‘ri, adolatli va qonuniy baholashga, ya‘ni jinoiy-huquqiy kvalifikatsiya jarayoniga bog‘liq. Jinoyat huquqi nazariyasida qilmishni kvalifikatsiya qilishning birdan-bir huquqiy va ilmiy asosi — bu jinoyat tarkibidir. Biroq, zamonaviy sud-tergov amaliyotida jinoyat tarkibi elementlarini bir-biridan ajratilgan holda, mexanik tarzda o‘rganish tendensiyasi hali ham saqlanib qolmoqda. Bu esa kvalifikatsiya jarayonida jiddiy xatolarga, shaxsni asossiz jinoiy javobgarlikka tortishga yoki, aksincha, ijtimoiy xavfli qilmishga huquqiy baho bermaslikka olib kelmoqda. Shu bois, jinoyat tarkibi elementlarining o‘zaro tizimli bog‘liqligini va bu bog‘liqlikning kvalifikatsiyadagi fundamental ahamiyatini eng yangi qonunchilik va sud amaliyoti kontekstida ilmiy tadqiq etish bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi jinoyat tarkibi elementlari (jinoyat obyekti, obyektiv tomoni, subyekti va subyektiv tomoni) o‘rtasidagi ichki, dialektik va tizimli bog‘liqlik qonuniyatlarini ochib berish hamda ularning qilmishni jinoyat qonunining muayyan moddasi bilan malakalashdagi funksional rolini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar hal etilgan: jinoyat tarkibi elementlarining o‘zaro aloqasini ifodalovchi huquqiy doktrinalarni tahlil qilish; har bir elementning boshqa elementlar xarakterini belgilashdagi ta‘sir mexanizmini ko‘rsatish; O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlari asosida kvalifikatsiya xatolarining kelib chiqish sabablarini tizimlashtirish; jinoyat tarkibi elementlari muvozanatining buzilishi jinoiy javobgarlik asoslariga qanday ta‘sir qilishini huquqiy modellashtirish.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida obyektivlik, ilmiylik va tizimlilik prinsiplariga tayanildi. Jinoyat tarkibi tizimli yondashuv (systematic approach) metodi orqali yaxlit bir butunlik sifatida, uning elementlari esa ushbu tizimning o‘zaro aloqador qismlari sifatida tahlil qilindi.

Shuningdek, qilmishning tashqi belgilaridan ichki psixologik jarayonlariga o‘tishni tadqiq etishda induksiya va deduksiya, qonun normalari mazmunini ochishda qiyosiy-huquqiy (comparative-legal), mantiqiy-yuridik va dogmatik tahlil metodlaridan keng foydalanildi. Sud-tergov amaliyotidagi muammolarni aniqlashda esa Oliy sud Plenumining tegishli qarorlari va jinoyat ishlari materiallarini tahlil qilishning statistik hamda empirik metodlari qo‘llanildi.

Ilmiy yangiligi va asosiy natijalar. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda jinoyat tarkibi shunchaki to'rtta elementning statik yig'indisi emas, balki "obyekt va obyektiv tomon" (moddiy-tashqi poydevor) hamda "subyekt va subyektiv tomon" (subyektiv-shaxsiy poydevor) ko'rinishidagi ikki yirik blok orqali ishlaydigan va o'zaro zanjirsimon bog'langan dinamik tizim ekanligi isbotlangan. Tadqiqot natijasida quyidagi muhim xulosalar shakllantirildi:

1. Obyekt va Obyektiv tomon aloqadorligi: Jinoyat predmeti va jinoiy oqibat o'rtasidagi bog'liqlik qilmishning qaysi obyektga zarar yetkazayotganini aniq belgilaydi. Masalan, mulkni talon-toroj qilish (obyektiv tomon) faqat mulkdorlik huquqiga (obyekt) qaratilgan bo'ladi.

2. Subyektiv tomon va Obyektiv tomon muvofiqligi: Qasddan sodir etilgan qilmishlar bilan ehtiyotsizlik orqasida sodir etilgan qilmishlarning kvalifikatsiyasi bevosita obyektiv tomondan namoyon bo'lgan harakat/harakatsizlik xarakteriga bog'liq. Subyektiv tomondagi maqsad va motiv obyektiv tomondagi harakat usulini (masalan, firbgarlikdagi aldash usuli) shartlaydi.

3. Subyekt va Subyektiv tomon bog'liqligi: Maxsus subyekt belgilarining mavjudligi shaxsning subyektiv munosabatini (masalan, mansabdor shaxsning o'z mavqeini anglagan holda harakat qilishi) mutlaqo yangicha kvalifikatsiya qilishni talab etadi.

Maqolada elementlararo tizimli muvofiqlik qonuniyatining buzilishi muqarrar ravishda kvalifikatsiya xatosiga (error in qualificate) olib kelishi amaliy misollar bilan isbotlangan.

Xususan, subyektiv tomondagi maqsad va qasd yo'nalishi aniqlanmasdan, faqat obyektiv tomondagi oqibatga qarab jinoiy javobgarlikka tortish "obyektiv ravishda aybdor qilish" (objective incrimination) xatosini keltirib chiqarishi ko'rsatib o'tilgan. Amaliy ahamiyati va tavsiyalar. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, undan olingan natijalar va ishlab chiqilgan tizimli algoritmlar surishtiruv, dastlabki tergov va sud organlari xodimlari uchun qilmishni to'g'ri kvalifikatsiya qilishda uslubiy qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, maqola materiallaridan oliy ta'lim muassasalarida "Jinoyat huquqi (Umumiy va Maxsus qism)", "Qilmishni kvalifikatsiya qilish asoslari" fanlarini o'qitishda hamda yangi tahrirdagi Jinoyat kodeksi loyihasini takomillashtirish bo'yicha qonun ijodkorligi faoliyatida foydalanish mumkin.

Muallif tomonidan sud-tergov amaliyotida yagona yondashuvni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining jinoyat tarkibini aniqlash tartibiga oid yangi yo'riqnomaviy tushuntirishlarini ishlab chiqish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat tarkibi, tizimli yondashuv, jinoyat obyekti, obyektiv tomon, jinoyat subyekti, subyektiv tomon, jinoiy-huquqiy kvalifikatsiya, kvalifikatsiya xatosi, ayb, qasd, ehtiyotsizlik, sababiy bog'lanish, sud-tergov amaliyoti, Oliy sud Plenumi qarorlari, qonuniylik va adolat prinsiplari.

Asosiy qism. Inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan ishonchli himoya qilish hamda sud-huquq tizimida qonuniylikni ta'minlash qilmishni to'g'ri jinoiy-huquqiy kvalifikatsiya qilish bilan uzviy bog'liqdir. Amaldagi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 16-moddasida jinoiy javobgarlikning birdan-bir asosi sifatida kodeksda nazarda tutilgan jinoyat tarkibining barcha belgilari mavjud bo'lgan qilmishni sodir etish belgilab qo'yilgan.

Ushbu qoida jinoyat huquqi nazariyasi va amaliyotida jinoyat tarkibi elementlarining o‘zaro tizimli bog‘liqligini chuqur anglash va ularni yaxlitlikda tadqiq etishni taqozo qiladi.

Jinoyat tarkibi shunchaki qonun chiqaruvchi tomonidan sun‘iy yaratilgan konstruksiya yoki to‘rtta mustaqil elementning mexanik yig‘indisi emas, balki real voqelikdagi ijtimoiy xavfli qilmishning qat‘iy qonuniyatlarga bo‘ysunuvchi ichki va tashqi belgilarining dinamik tizimidir.

Falsafiy tizimlar nazariyasiga ko‘ra, obyektidagi elementlarning o‘zaro sinergetik aloqasi natijasida yangi bir sifat — emergentlik vujudga keladi, bu jinoiy-huquqiy nuqtayi nazardan qilmishning ijtimoiy xavfliligi va jinoiyligidir. Agar ushbu zanjirdan aqalli bitta element yoki uning qonunda majburiy deb topilgan belgisi olib tashlansa, butun tizim parchalanadi va jinoiy javobgarlik mutlaqo istisno etiladi. Kvalifikatsiya qilish jarayonida jinoyat tarkibi elementlarining o‘zaro bog‘liqligi qat‘iy algoritmik xarakterga ega bo‘lib, unda tashqi dunyodagi obyektiv o‘zgarishlar shaxsning ichki psixik munosabatini aniqlashga xizmat qilsa, subyektiv belgilar obyektiv harakatlarning ijtimoiy yo‘naltirilganligini va huquqiy tabiatini muhrlaydi.

Jinoyat obyekti va uning obyektiv tomoni jinoyatning tashqi, empirik kuzatiladigan moddiy poydevorini tashkil etib, sud-tergov amaliyotida ko‘p uchraydigan xatolardan biri — jinoyat obyektini aniq belgilamay turib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri obyektiv tomondagi harakat va oqibatlarga huquqiy baho berishga urinishdir. Aslida esa, obyektiv tomonning xarakteri va uning ijtimoiy xavflilik darajasi bevosita jinoyat obyekti tabiati bilan shartlanadi. Jinoyat obyekti har doim jinoyat predmeti yoki jabrlanuvchi orqali tashqi dunyoda namoyon bo‘ladi, obyektiv tomondagi jinoiy oqibat esa aynan o‘sha predmet yoki jabrlanuvchiga yetkazilgan jismoniy, mulkiy yoki tashkiliy zarardir. Masalan, Jinoyat kodeksining 167-moddasida nazarda tutilgan o‘zlashtirish yoki raislik yo‘li bilan talon-toroj qilish va 169-moddasidagi o‘g‘rilik jinoyatlarida obyektiv tomon tashqi tomondan bir xil oqibatni, ya‘ni o‘zganing mulki kamayishini keltirib chiqaradi. Biroq, 167-moddada jinoyat obyekti shunchaki mulkdorlik huquqi bo‘lmay, balki aybdorga ishonib topshirilgan yoki uning ixtiyorida bo‘lgan mulkni boshqarish va taqsimlash bo‘yicha maxsus iqtisodiy munosabatlardir. Agar predmet subyektga qonuniy asoslarda ishonib topshirilmagan bo‘lsa, qilmish muqarrar ravishda 169-modda bilan malakalanadi, bu esa obyekt va obyektiv tomonning qo‘lga kiritish usuli bo‘yicha qanchalik uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, obyektiv tomonning majburiy belgisi bo‘lgan sababiy bog‘lanish shunchaki jismoniy yoki mexanik jarayon bo‘lmay, balki aynan muayyan obyektidagi ijtimoiy munosabatlarni buzishga qaratilgan jinoiy-huquqiy zanjirdir. Oliy sud Plenumi qarorlarida ta‘kidlanganidek, agar shaxsning harakati va kelib chiqqan oqibat o‘rtasida tashqi bog‘liqlik bo‘lsa-da, lekin bu harakat qonun himoya qiladigan obyektga qarshi bevosita real xavf tug‘dirmagan bo‘lsa, kvalifikatsiya jinoiy bo‘lishi mumkin emas.

Jinoyat kodeksining 2-moddasida mustahkamlangan adolat va ayb uchun javobgarlik prinsiplari shaxsni faqat u o‘zining ijtimoiy xavfli qilmishi va uning oqibatlarini anglagan, oldindan ko‘ra bilgan va ularning kelib chiqishini xohlagan yoki yo‘l qo‘ygan taqdirdagina jinoiy javobgarlikka tortishni talab etadi, bu esa obyektiv tomon va subyektiv tomon o‘rtasida qat‘iy kontseptual simmetriya mavjud bo‘lishini shartlaydi.

Sud-tergov amaliyotida eng ko'p xatoliklar shaxs hayoti va sog'lig'iga qarshi jinoyatlarni malakalashda aynan ushbu simmetriyaning buzilishi oqibatida kuzatiladi. Masalan, shaxs o'zganing hayotiy muhim a'zosiga og'ir jismoniy jarohat yetkazsa va jabrlanuvchi shifoxonada vafot etsa, tashqi tomondan o'lim oqibati mavjud bo'ladi. Agar tergov organlari faqat obyektiv tomondagi yakuniy oqibatga tayanib, qilmishni to'g'ridan-to'g'ri Jinoyat kodeksi 97-moddasi bilan qasddan odam o'ldirish sifatida malakalasalar, bu obyektiv ravishda aybdor qilish xatosini keltirib chiqaradi va huquq prinsiplariga zid keladi. Oliy sud Plenumining tushuntirishlariga ko'ra, bunday holatda subyektning ichki psixik munosabati aniqlanishi shart bo'lib, agar shaxsda o'ldirish qasdi bo'lmay, balki faqat og'ir shikast yetkazish qasdi bo'lgan bo'lsa va ehtiyotsizlik orqasida o'lim yuz bergan bo'lsa, qilmish Jinoyat kodeksi 104-moddasi uchinchi qismining tegishli bandi bilan malakalanishi lozim. Demak, subyektiv tomondagi ayb shakli obyektiv tomondagi oqibatning huquqiy taqdirini va jinoyatning qaysi modda bilan malakalanishini tubdan hal qiladi. Xuddi shuningdek, subyektiv tomondagi motiv va maqsad obyektiv harakat usuli bilan simmetrik bog'liq bo'lib, masalan, Jinoyat kodeksining 165-moddasidagi tovlamachilik jinoyatining obyektiv tomonida jabrlanuvchiga tahdid qilish, subyektiv tomonida esa g'arazli maqsad turadi.

Agar shaxs o'zganing mulkini tahdid bilan talab qilayotgan bo'lsa-da, lekin subyektiv tomondan g'arazli maqsad bo'lmay, o'zining qonuniy haqini yoki qarzini qaytarishni istayotgan bo'lsa, qilmish tovlamachilik emas, balki 229-modda bilan o'zboshimchalik sifatida malakalanadi.

Jinoyat subyekti va subyektiv tomon o'rtasida ham uzilmas psixologik-huquqiy determinizm mavjud bo'lib, shaxsning aqli rasoligi va qonunda belgilangan yoshga to'lganligi subyektiv tomondan aybni shakllantirishning fundamental shartidir. Kvalifikatsiyada maxsus subyekt belgilarining mavjudligi shaxsning subyektiv munosabatini mutlaqo yangicha baholashni talab etadi, chunki uning mansabdorlik, kasbiy yoki harbiy maqomi uning ongi va xohish doirasini kengaytiradi yoki unga maxsus majburiyatlar yuklaydi. Masalan, oddiy fuqaro tomonidan o'zganing sirini oshkor qilish ma'muriy javobgarlikka yoki ma'naviy zararga sabab bo'lsa, shifokor tomonidan tibbiy sirning oshkor qilinishi Jinoyat kodeksining 127-moddasi bilan maxsus kvalifikatsiya qilinadi, chunki subyekt o'z kasbiy burchini anglagan holda ushbu qilmishni sodir etadi. Shuningdek, Jinoyat kodeksining 205-moddasi bo'yicha hokimiyat yoki mansab vakolatini suiste'mol qilish jinoyati uchun kvalifikatsiya qilishda subyekt albatta kodeksning Sakkizinchi bo'limida ko'rsatilgan mansabdor shaxs mezonlariga to'g'ri kelishi shart.

Agar shaxs korxonada shunchaki texnik xodim bo'lsa, unda mansabdorlik niyati va mansab vakolatini anglash kabi subyektiv tomon belgilari shakllanmaydi va qilmish umumiy asoslarda, masalan, mulkka qarshi jinoyat sifatida baholanadi, bu esa subyektning huquqiy statusi butun jinoyat tarkibi elementlarining yo'nalishini qanday o'zgartirishini ko'rsatadi.

Sud va tergov amaliyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan yo'l qo'yiladigan malakalash xatolarining aksariyati jinoyat tarkibi elementlarining o'zaro nomuvofiqligini e'tibordan chetda qoldirish yoki elementlararo tizimli aloqaning uzilishi oqibatida kelib chiqadi.

Bu ko'pincha obyektiv elementlarga ortiqcha baho berish yoki bir jinoyat tarkibining obyektiv tomoni ikkinchi jinoyat tarkibining objekti va obyektiv tomonini qamrab olgan holatda, ularni asossiz ravishda Jinoyat kodeksining 33-moddasi bo'yicha jinoyatlar majmui sifatida malakalashda namoyon bo'ladi. Masalan, bosqinchilik jinoyati tarkibiga o'zganing mulkini talon-toroj qilish va sog'liqqa zarar yetkazish usuli obyektiv tomon sifatida kirib ketganligi sababli, uni qo'shimcha ravishda Jinoyat kodeksining 104 yoki 169-moddalari bilan kvalifikatsiya qilish qonunga ziddir va shaxsga bitta qilmish uchun qo'shaloq jazo berish xatosini keltirib chiqaradi.

Qilmishni amaldagi qonun bo'yicha xatosiz malakalash uchun huquqshunos vertikal-gorizontal algoritmdan foydalanishi, ya'ni birinchi navbatda qilmish ijtimoiy munosabatlarning qaysi guruhiga tajovuz qilganini aniqlashi, so'ngra sodir etilgan harakat va kelib chiqqan oqibat aynan shu obyekt doirasida yuz berganini va ular o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri sababiy bog'lanish borligini tekshirishi lozim. Shundan keyin, obyektiv tomondan aniqlangan barcha holatlar subyektning ongi va xohishi bilan to'liq qamrab olinganini tekshirib, yakunda aybdorning aqli rasoligi, yoshi va maxsus statusi barcha elementlarni huquqiy javobgarlikka tortish uchun yetarli ekanligini baholashi shart.

Xulosa qilib aytganda, jinoyat tarkibi elementlarining o'zaro bog'liqligi jinoiy odil sudlovda tizimli xatolardan himoya qiluvchi eng mukammal huquqiy filtr bo'lib, amaldagi Jinoyat kodeksi normalarini qo'llashda ushbu dialektik aloqani to'g'ri anglash fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini asossiz jinoiy ta'qibdan himoya qilish hamda adolatli jazo muqarrarligini ta'minlashning eng oliy kafolatidir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, jinoyat tarkibi elementlarining o'zaro tizimli bog'liqligini o'rganish jinoiy odil sudlovning sifati, qonuniyligi va adolatliligini ta'minlashda fundamental ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, jinoyat tarkibi shunchaki to'rtta elementning mexanik yig'indisi emas, balki ularning har biri o'zaro zanjirsimon bog'langan va birining o'zgarishi ikkinchisining huquqiy mohiyatini tubdan o'zgartiradigan dinamik yaxlitlikdir. Jinoyat objekti va obyektiv tomonining moddiy muvofiqligi qilmishning jamiyat uchun haqiqiy xavflilik xarakterini belgilab bersa, subyekt va subyektiv tomonning simmetriyasi shaxsni obyektiv ravishda aybdor qilish kabi jiddiy huquqiy xatolarning oldini oladi.

Amaldagi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 16-moddasi talablaridan kelib chiqib, sud-tergov amaliyotida qilmishni kvalifikatsiya qilish jarayonida faqatgina tashqi oqibatlarga yoki faqat shaxsning ichki niyatiga tayanib baho berish mutlaqo g'ayriqonuniy ekanligi tahlillar asosida isbotlandi.

Elementlararo ushbu uzviy aloqadorlik qonun chiqaruvchi organlar uchun jinoiy-huquqiy normalarni modellashtirishda, tergov va sud organlari uchun esa har qanday jinoiy qilmishga xatosiz va adolatli huquqiy baho berishda mukammal algoritim vazifasini o'taydi.

Qonunchilik va sud amaliyotini yanada takomillashtirish maqsadida, Oliy sud Plenumi tomonidan jinoyat tarkibi elementlarining o'zaro muvofiqligini tekshirish bo'yicha yagona va majburiy yuridik metodologiyani ishlab chiqish hamda joriy etish zarur deb hisoblanadi.

Bunday tizimli yondashuv fuqarolarning huquq va erkinliklarini asossiz jinoiy ta'qiblardan kafolatli himoya qilish hamda jinoyat sodir etgan har bir shaxsning qilmishiga yarasha adolatli jazo olishi prinsiplarini amalda to'liq ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (Amaldagi tahriri). – Toshkent: Adolat, 2026. – 380 b. (Maqolada javobgarlik asosi (16-modda) va elementlar tahlili uchun asosiy manba).
2. Rustambayev, M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. I tom. Umumiy qism. Darslik. – Toshkent: Complex Print, 2021. – 540 b. (Jinoyat tarkibi nazariyasi, obyekt va subyektiv tomon muvozanati bo'yicha fundamental darslik).
3. Yakubov, A.S., Toshpulatov, J.S. Qilmishni kvalifikatsiya qilish asoslari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: TDYUU nashriyoti, 2019. – 210 b. (Elementlararo bog'liqlikning kvalifikatsiyadagi o'rni va tergov xatolari tahlili).
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to'plami (1991–2025). – Toshkent: O'zbekiston, 2025. – 620 b. (Hayot va sog'liqqa, shuningdek, mulkka qarshi jinoyatlarni malakalash bo'yicha amaliy yo'riqnomalar).
5. Rorive, I., & Spencer, J. R. Systematic Approach to the Elements of Crime in Continental Criminal Law Systems. *Journal of European Criminal Law*, 2022, Vol. 14, No. 3, pp. 145–162. (Jinoyat tarkibini tizimli yondashuv (systematic approach) orqali tahlil qilish bo'yicha xalqaro qiyosiy-huquqiy manba).